

С. В. Різник

Окупація й анексія Криму

ОКУПАЦІЯ Й АНЕКСІЯ КРИМУ — насильницьке зайняття збройними силами Російської Федерації під безпосереднім керівництвом політичної влади країни-агресора території Кримського півострова (адміністративно — [Автономної Республіки Крим](#) та *Севастополя* як міста зі спеціальним статусом), здійснене з грубим порушенням українського та [міжнародного права](#), численними посяганнями на права і свободи людини. Окупацію слід відрізнити від анексії АР Крим і Севастополя — протиправного і невизнаного міжнародним співтовариством приєднання їх до складу території РФ. Окупація передувала і стала підґрунтям для подальшої анексії РФ АР Крими Севастополя. Водночас у політико-правовому середовищі триває дискусія щодо доречності застосування терміну «анексія Криму». Противники його використання стверджують, що у такий спосіб легітимують сам факт «приєднання» АР Крим і Севастополя до РФ. Враховуючи, що термін «анексія» іманентно позначає саме протиправне приєднання, його застосування жодним чином не легітимізує агресивної діяльності РФ щодо АР Крим. Отже, тимчасово окупована РФ територія Криму — невід’ємна частина території України, у межах якої збройні формування та окупаційна адміністрація РФ протиправно встановили і здійснюють фактичний контроль матеріальних ресурсів, суспільних та інших відносин, всупереч визнаному міжнародним співтовариством та утвердженням Конституцією України державного суверенітету України.

Початком окупації Криму вважають 19—20 лютого 2014, коли вперше були застосовані людські та матеріал. засоби ЗС РФ для захоплення тер. п-ова, а 24 лютого ці дії переросли в повномасштабне збройне вторгнення на території України. При цьому рос. влада усіяло заперечувала участь військових РФ у зазначених діях, незграбно маскуючи їх та спотворюючи інформацію про події через впливові не лише в Україні та РФ, але й у світі, підконтрольні Кремлю пропагандистські ЗМІ. Окупація Криму не випадково збіглася у часі з *Революцією гідності*, зокрема розстрілами на Майдані Незалежності в Києві 18 лютого 2014 та втратою режимом В. Януковича контролю за ситуацією в державі: РФ прагнула «компенсувати» свої політичні й геополітичні невдачі. У Криму відбувалися потужні акції непокори окупації.

Так, 26 лютого 2014 кримські татари провели мітинг поблизу ВР АР Крим, більшість депутатів якої стали на бік окупаційних сил. Указом Президента України від 26 лютого 2020 цей день визначено Днем спротиву окупації АР Крим і Севастополя. Проте ВР АР Крим з порушенням Конституції України, фундаментальних норм міжнар. права, очевидним перевищенням владних повноважень ухвалила низку колабораційних рішень, серед яких — призначення т. зв. загальнокримського референдуму. На нього винесено 2 питання: про відновлення Конституції Криму 1992 і про його входження до складу РФ. Крім того, 11 березня 2014 ВР АР Крим проголосила т. зв. Декларацію незалежності АР Крим і Севастополя, згідно з якою «республіка Крим» за відповід. результатів референдуму 16 березня 2014 «отримала право» звернутися до РФ з проханням щодо входження її до складу РФ на правах суб'єкта федерації. Декларацію підтримала і Севастоп. міськрада. 14 березня 2014 Конституц. Суд України розглянув справу щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови ВР АР Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» від 6 березня 2014 та визнав її неконституційною; 20 березня — визнав такою, що не відповідає Конституції України, і т. зв. Декларацію незалежності АР Крим і Севастополя. У свою чергу, 15 березня 2014 ВР України достроково припинила повноваження ВР АР Крим. Проте ці рішення не зупинили протиправну і насильниць. діяльність керівництва держави-окупанта та місц. колаборантів. Нелегітим. «референдум про статус Криму» проведено 16 березня 2014. За «офіційними результатами» за приєднання до РФ проголосувало понад 96 % з тих, хто взяв участь у «референдумі». При цьому [Кримськотатарського народу Меджліс](#) оприлюднив свої дані про явку на голосування у 40 % та численні фальсифікації. 17 березня 2014 окупац. влада оголосила, що на підставі т. зв. Декларації незалежності АР Крим і Севастополя та «результатів референдуму» створ. «республіку Крим як незалежну і суверенну державу». У свою чергу, «республіка Крим» звернулася до РФ з пропозицією про прийняття її до складу РФ. Того ж дня президент РФ підписав указ «про визнання республіки Крим незалежною державою», а вже 18 березня був підписаний договір про т. зв. прийняття Криму і Севастополя до складу РФ.

Усі авторитетні міжнародні організації та цілковита більшість держав світу не визнали легітимності окупації та подальшої анексії Криму. РФ для виправдання безпідставно посилалася на прецедент з визнанням незалежності Косова, закріплене в Статуті ООН невід'ємне право народів на самовизначення та надуману потребу захисту «російськомовного населення Криму». Серед аргументів, до яких вдається керівництво РФ, кілька історичних фактів: після російсько-турецьких воєн територія тодішнього Кримського ханства була приєднана (анексована) до складу Російської держави 1783, а у наступному році створено Таврійську обл. (у подальшому — *Таврійську губернію*). 1921 засновано [Кримську Автономну Соціалістичну Радянську Республіку](#), перетворену 1946 в Кримську область. Втрату автономії нібито була мотивована колабораціонізмом кримських татар під

час 2-ї світової війни. Цьому рішенню передували масштабні репресії кримського населення, зокрема, 18—20 травня 1944 з території Криму депортовано понад 300 тис. жителів, переважна більшість із яких — кримські татари (див. [Депортація](#)). Російська пропаганда зробила беззмістовний акцент на тому, що Кримську обл. передано до складу України Указом Президії ВР СРСР лише 19 лютого 1954. Сучасне російське політичне керівництво подає це рішення як необґрунтоване й таке, що не заперечує «історичну належність Криму Росії». Крім цього, наводить аргумент про нібито державний переворот, здійснений у лютому 2014 в Україні, «незаконне усунення» тодішнього Президента України В. Януковича від влади та загрози, що виникли в результаті для національної безпеки РФ, зокрема у Чорноморському регіоні. Проте така аргументація суперечить сучасним принципам і цінностям міжнародного права, відображає за давнину політичну й культурну відсталість як владного істеблішменту, так і найактивніших лідерів громадської думки РФ.

Актом агресивної окупації Криму порушено фундаментальні принципи міжнародного права — територіальної цілісності держав та недоторканності їхніх кордонів. Із цього приводу ухвалено низку актів провідних міжнародних інституцій, зокрема: Резолюції ГА ООН від 27 березня 2014 про територіальну цілісність України та від 19 грудня 2016 про стан прав людини в АР Крим і Севастополі, постанову Парламент. асамблеї Ради Європи «Про недавні події в Україні» від 9 квітня 2014, резолюцію Європ. парламенту від 17 квітня 2014 щодо рос. тиску на країни Сх. партнерства, постанову Парламент. асамблеї ОБСЄ «Про продовження чітких, важких і хибних порушень зобов'язань ОБСЄ та міжнародних норм з боку Російської Федерації» від 8 липня 2015, резолюцію Парламент. асамблеї Ради Європи «Про гуманітарний стан українських біженців та переміщених осіб» (2015), доповідь Міжнародного кримінального суду від 14 листопада 2016. У зазнач. документах послідовно підтверджено суверенітет і територіальну цілісність України, а також вказано, що референдум щодо статусу Криму не був санкціонований Україною, а отже, його результати не мають юридичної сили; закликано всі держави не визнавати будь-яких змін щодо статусу АР Крим і Севастополя; засуджено тимчасову окупацію тер. України і підтверджено невизнання анексії Криму; РФ визнано державою-окупантом, анексію укр. півострова — протиправною згідно з міжнар. правом, статус Криму — тер. під рос. окупацією, ситуацію на тер. Криму та Севастополя — міжнародним збройним конфліктом між РФ та Україною, твердження РФ про право використовувати всі засоби для захисту рос. меншин у третіх країнах — таким, що не відповідає міжнародному праву і суперечить основоположним принципам міжнародної поведінки у 21 ст. Засуджено й одностороннє та невиправдане порушення РФ суверенітету і територіальної цілісності України, а також відмову РФ поважати Гельсинські принципи суверенітету, цілісності, непорушності всесвітньо визнаних кордонів і заборони застосування та загрози застосування сили відносно держав-учасниць ОБСЄ.

Хоча початком безпосередніх дій РФ, спрямованих на окупацію й подальшу анексію Криму, вважають 19 лютого 2014, приховану й публічну політику щодо необхідності «повернення Криму» в різних формах та з різною інтенсивністю вона вела з поч. 1990-х рр. Українська влада весь цей час майже не протистояла (за окремими винятками) такій діяльності РФ, допустила надмірну русифікацію регіону, тривалі та повторювані порушення прав громадян України — етнічних українців і кримських татар, постійну чимраз більшу активізацію проросійських політ. сил і громадських організацій, продовження перебування на території Криму Чорноморського флоту РФ (зокрема і за т. зв. Харківськими угодами) тощо. Напр., пункт 14 Перехідних положень Конституції України (нині вже нечинний) встановлював можливість використання наявних військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України. Водночас, відповідно до статті 17 Конституції, на території України заборонено розташування іноземних військових баз. Враховуючи системний аналіз наведеного положення, а також беручи до уваги передбачувані мотиви окремих учасників процесу ухвалення Конституції України, є неспростовні підстави для висновку, що цей пункт був покликаний перш за все забезпечувати можливість перебування на території України Чорноморського флоту РФ. Саме наявність цього пункту в Перехідних положеннях Конституції, на противагу прямій забороні, визначеній статтею 17, зробило можливим продовження дислокації російської іноземної бази на території України шляхом підписання Угод між Україною і РФ щодо перебування Чорноморського флоту РФ на території України 1997 з їх скандальним продовженням 2010. Відповідно до статті 134 Конституції України та Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (2014) тимчасово окупована територія АР Крим та Севастополя є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала ВР України. Тимчасова окупація РФ території України, незалежно від її тривалості, незаконна і не створює для РФ жодних територіальних прав. За державою Україна, територіальними громадами сіл, с-щ, міст, розташованих на тимчасово окупованій території, органами державної влади, місцевого самоврядування та ін. суб'єктами публічного права збережено право власності, інші речові права на майно, зокрема й на нерухоме, серед якого — земельні ділянки, що знаходяться на тимчасово окупованій території. Відповідно до українського конституційного законодавства питання щодо зміни кордонів України може вирішувати винятково загальнонаціональний референдум (стаття 73 Конституції України). Згідно із [Гаазькими конвенціями про закони та звичаї війни 1899 і 1907](#), на АР Крим і Севастополь як на окуповану територію поширено міжнародно-правовий режим окупації.

Отже, держава-окупант зобов'язана забезпечити громадський порядок і належ. рівень поваги до прав і свобод людини. Такі ж та інші обов'язки на державу-окупанта покладає і

Конвенція про захист цивіл. насел. під час війни (4-а Женев. конвенція). Крім того, на тимчасово окупованій території поширено особливий правовий режим перетину адміністративної межі та лінії зіткнення між тимчасово окупованою територією та іншою територією України, вчинення правочинів, проведення виборів та референдумів, реалізації ін. прав і свобод людини та громадянина. В'їзд до Криму та виїзд із нього можливі лише через материк. частину України. В'їзд в окупований Крим повітряним чи морським транспортом, а також в'їзд через міст із тер. РФ є порушенням чинного законодавства України, що тягне за собою юридичну відповідальність. Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини та громадянина, передбач. Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала ВР України, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупов. тер. Криму.

Осн. напрямками захисту прав і свобод цивіл. населення на цих тер. є: захист основополож. політ., громадян., екон., соц., культур. та ін. прав і свобод людини; вжиття заходів для звільнення всіх незаконно затриманих чи утримуваних РФ або окупац. адміністрацією РФ громадян України, а також іноземців та осіб без громадянства, які на закон. підставах перебували на момент їхнього затримання на території України; сприяння забезпеченню відновлення порушених матеріал. прав, соц.-екон., екол. і культур. потреб, зокрема шляхом реалізації заходів, визначених центр. органом виконав. влади, що забезпечує формування та реалізує держ. політику з питань тимчасово окупов. тер., на виконання відповід. рішень КМ України; надання правової та гуманітар. допомоги, мед. і соц. послуг на контрольов. Україною тер.; сприяння підтриманню культур. зв'язків; забезпечення доступу до закладів освіти та ЗМІ України тощо.

За підрахунками експертів, станом на 2021, прямі економічні втрати від тимчасової окупації РФ Криму вже склали бл. 135 млрд доларів США, в які входить: вартість землі на Кримському півострові (3 млрд) і доведених покладів корисних копалин (52,3 млрд) у вигляді, зокрема, природного газу та сирої нафти; втрати житлової нерухомості населенням (42,7 млрд), компаній (18,4 млрд), банків (2,7 млрд), держави (14 млрд), місцевих громад (1,7 млрд). Крім цього, незважаючи на те, що прямі людські жертви в результаті захоплення Криму були не такі значні, як ті, що зазнала Україна внаслідок нападу РФ на Донецької і Луганської обл. у 2014 та під час нового етапу агресії від лютого 2022, негативний вплив окупації на життя сотень тисяч громадян України — жителів Криму є вагомим. Так, за різними оцінками, за період від 2014 Крим залишили бл. 500 тис. жителів, натомість бл. 1 млн громадян РФ переїхали в Крим для постій. проживання. Таким чином, відбулося масивне заміщення українського населення Криму, особливо тих громадян, які не підтримали окупації, громадянами країни-агресора. Це необхідно особливо враховувати в подальшому процесі відновлення адміністративного, економічного, громад.-політичного контролю на території Криму.

Відновлення контролю над усією державною територією України, зокрема АР Крим (деокупація), є стратегічним національним завданням. Процес деокупації Криму — комплекс заходів державної політики, наслідком яких має стати повна відсутність на території Криму збройних формувань і окупаційної адміністрації РФ та встановлення загального ефективного контролю України на цій території (повернення тимчасово окупованої тер. під заг. юрисдикцію України та відновлення її конституційного ладу). З метою сприяння координації заходів із питань деокупації, реінтеграції та відновлення територ. цілісності України, захисту прав та інтересів громадян України, подолання наслідків і відшкодування шкоди, завданої Україні, її громадянам та юрид. особам у зв'язку зі зброй. агресією та тимчас. окупацією РФ частини тер. держави, а також проектів і заходів у рамках діяльності Крим. платформи, 15 серпня 2022 Указом Президента України утворено Консультативну раду з питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території АР Крим та Севастополя як консультативно-дорадчий орган при Президентові України.

Нині очевидно, що інституційними міжнародними гарантіями демократичної стабільності та національної безпеки найуспішніших держав світу, захисту прав людини та добробуту їхніх націй стали ЄС та НАТО. Саме у державах-чл. цих орг.-цій дотримані найвищі стандарти прав людини, демократії та безпеки. Відтак пришвидшення євроінтеграц. процесів Україною за підтримки зх. партнерів є однією з найбільш необхідних та ефективних передумов деокупації Криму як і гарантією недопущення аналогічних агресивних дій РФ у майбутньому. Для українського народу, що протягом століть був позбавлений можливості на рівних брати участь у розбудові вільного європейського співтовариства, постійно зазнавав несправедливих утисків та репресій, курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, особливо в умовах чергової рос. агресії, є послідовним та самоочевидним кроком на шляху утвердження незалежної, демократичної і конституційної державності, необхідним заходом для відновлення повноцінного контролю над усією суверенною територією України.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Статут Організації Об'єднаних Націй. Сан-Франциско, 1945;
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй

від 24 жовтня 1970;

3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977;
4. Заява Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» від 21 квітня 2015;
5. Жалімас Д. Російське виправдання анексії Криму та нацистська пропаганда: велика схожість та незначні відмінності // Український часопис конституційного права. 2017. Вип. 2;
6. Оцінка економічних втрат України від окупації Кримського півострову: аналітична записка / Центр економічної стратегії. К., 2021;
7. Железняк М., Іщенко О. Зарубіжні онлайн-енциклопедії про анексований Крим // Dialog der Sprachen, Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht: XII. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. München, 2022.

Бібліографічний опис:

Окупація й анексія Криму / С. В. Різник // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-74519>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).